

Alicja Zbierchowska

Uniwersytet Gdański

ORCID: 0000-0002-7286-4911; DOI: <https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2020.2.07>

Rodziny pochodzenia nastoletnich matek i ojców – funkcjonowanie, zasoby, wsparcie

The categories of family origin of underage mothers and fathers in Polish literature on the subject

ABSTRACT: Underage parenthood is an unpunctual and critical event in the life of teenagers. As such a young age the realization of new roles of mother or father is carried with experiencing difficulties and may result in negative consequences. Therefore, the support of this group of parents is extremely important.

Past research has shown that the generational family of teenage parents is their pivotal source of support. Concurrently, some characteristics of generational family are seen as factors favoring premature parenthood. Included this information and the importance role of the family in the children`s life, I carried out research focused on generational family of teenage parents. The aim of the current research was to analyze the specificity of families of origin of teenage mothers and fathers characterized in Polish studies from the last decade, applying the desk research method.

As a result, three categories of families of origin of underage mothers and fathers were distinguished, which had their own exemplifications in the analyzed studies. This article presented the following: a detailed presentation of those types of families, their diversity and, finally, the need to organize support for family of teenage parents.

KEYWORDS: Teenage (underage) motherhood and parenthood; families of origin; social support; family resources.

STRESZCZENIE: Dotychczasowe badania wskazują na rodzinę generacyjną nastoletnich matek i ojców jako ich podstawowe źródło wsparcia. Jednocześnie niektóre jej cechy postrzegane są jako czynniki sprzyjające przedwczesnemu rodzicielstwu.

Uwzględniając te tendencje i ważność rodziny w życiu młodego człowieka zrealizowano badania, których celem było poznanie specyfiki rodzin pochodzenia nastoletnich matek i ojców scharakteryzowanych w polskich badaniach z ostatniego dziesięciolecia. Do zgromadzenia materiału badawczego i jego metaanalizy wykorzystałam metodę „desk research”. Analizie poddane zostało 5 eksploracji opublikowanych w latach 2010–2016, koncentrujących się na doświadczeniach nastoletnich matek/ojców oraz ich rodzinach pochodzenia. W konsekwencji wyodrębniono trzy kategorie rodzin pochodzenia niepełnoletnich rodziców, mające swoje egzemplifikacje w analizowanych badaniach: rodziny wspierające w pełni, rodziny wspierające z kryzysem, rodziny (nie)wspierające z wieloma problemami. W niniejszym artykule dokonuję szczegółowej prezentacji tych typów rodzin generacyjnych, uwzględniając ich zasoby i sposoby udzielonego córkom/synom wsparcia. W konkluzji ukazano znaczenie znajomości różnorodności i specyfiki rodzin pochodzenia młodych matek i ojców dla pracujących z młodymi rodzicami profesjonalistów: nauczycieli, pracowników socjalnych. Wskazano również na potrzebę kierowania wsparcia zewnętrznego do młodzieży pochodzącej zwłaszcza z rodzin wspierających z kryzysem, które do tej pory najczęściej nie były objęte pomocą.

SŁOWA KLUCZOWE: Nastoletnie macierzyństwo, nastoletnie ojcostwo, rodziny pochodzenia, wsparcie społeczne, zasoby rodziny.

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł dotyczy zjawiska nastoletniego rodzicielstwa, a w szczególności rodzin pochodzenia nastoletnich matek i ojców, i jest skierowany do pedagogów społecznych, pracowników socjalnych, familiologów oraz wszystkich praktyków zainteresowanych problematyką przedwczesnego rodzicielstwa. W pierwszych podrozdziałach opisuję natężenie zjawiska w Polsce, definiuję kategorię nastoletnich rodziców, a także wskazuję na krytyczny i niepunktualny charakter tego wydarzenia w życiu nastolatków. Następnie, zgodnie z tematem artykułu, kieruję uwagę na rodzinę generacyjną młodych matek i ojców, która stanowi główne źródło ich wsparcia i zasobów.

Po wprowadzeniu teoretycznym skupiam się na prezentacji metodologii badań oraz opisie teorii będącej ich rezultatem. Mając na uwadze doniosłość znaczenia rodziny pochodzenia dla funkcjonowania młodych matek i ojców, celem własnych badań uczyniłam poznanie specyfiki rodzin pochodzenia nastoletnich matek i ojców scharakteryzowanych w polskich badaniach. Do zgromadzenia materiału badawczego i jego metaanalizy wykorzystałam metodę *desk research*. Analizie poddano 5 eksploracji opublikowanych w latach 2010–2016, koncentrujących się na doświadczeniach nastoletnich matek/ojców oraz ich rodzinach pochodzenia.

Kluczową część artykułu stanowi opis wniosków z badań – trzech kategorii rodzin generacyjnych nastoletnich matek i ojców: *rodzin wspierających w pełni*; *rodzin wspierających z kryzysem*; *rodzin (nie)wspierających z wieloma problemami*. Dokonując ich charakterystyki uwzględniono następujące zasoby: strukturę rodzin, status ekonomiczny, sposób funkcjonowania, relacje łączące

badanych z rodzicami oraz zakres i rodzaj wsparcia, które członkowie rodziny udzielili rozmówcom.

W konkluzji ukazano znaczenie znajomości różnorodności i specyfiki rodzin pochodzenia młodych matek i ojców dla pracujących z młodymi rodzicami profesjonalistów: nauczycieli, pracowników socjalnych. Wskazano również na potrzebę kierowania wsparcia zewnętrznego do młodzieży pochodzącej zwłaszcza z *rodzin wspierających z kryzysem*, które do tej pory najczęściej nie były objęte pomocą.

Zjawisko nastoletniego rodzicielstwa i zainteresowanie nim w polskiej literaturze naukowej: wprowadzenie w problematykę przedmiotu

Rodzicielstwo – jego istota, realizacja, znaczenie, przemiany, ale i możliwości wspierania są przedmiotem analiz coraz większej grupy familiologów – przedstawicieli różnych nauk, zwłaszcza: psychologów, pedagogów i socjologów. Problematyce rodzicielstwa coraz częściej poświęcane są całe konferencje, wzrasta też liczba publikacji naukowych dotyczących tego zagadnienia (por. Brągiel, Górnicka 2017; Brągiel, Górnicka 2012; Liberska, Malina 2011; Opozda 2007). Obok kwestii przemian zachodzących w pełnieniu ról rodzicielskich i stosunku do nich współczesnych kobiet i mężczyzn (np. Bakiera 2013; Sikorska 2009; Szlendak 2010; Tyszka 2002), szczególną uwagę familiologów wydają się przyciągać typy rodziców, których macierzyństwo/ojcostwo w wyniku splotu wielu czynników jest trudniejsze w realizacji, a funkcjonowanie rodziny naznaczone ryzykiem. W społeczeństwach ryzyka charakterystycznych dla czasów ponowoczesnych (por. Beck 2002) należy mówić też o rodzinach ryzyka. Wprowadzając to pojęcie, Stanisław Kawula wyróżnił rodziny z szerokiego spektrum ryzyka, których ryzyko związane jest z występowaniem pojedynczych czynników (wielodzietności, długotrwałego bezrobocia, niepełnosprawności członka rodziny, migracji zarobkowej) i rodziny z obszaru podwyższonego ryzyka (węższego), wywołanego kumulacją cech patogennych i/lub ostrzejszym, długotrwałym oddziaływaniem tych czynników na rodzinę (np. w rodzinach długotrwanie ubogich, rodzinach z problemem przemocy, bezdomnych) (Kawula 2005, s. 85–91). Analogicznie, w rodzinach ryzyka węższego i szerszego spektrum, możemy rozpatrywać rodzicielstwo ryzyka, m.in. rodzicielstwo osób niepełnosprawnych i pełnione wobec dzieci z niepełnosprawnością, rodzicielstwo osób ubogich; z problemem uzależnienia własnego lub dziecka, ale też rodzicielstwo monoparentalne różnego pochodze-

nia, w tym zwłaszcza realizowane w ubóstwie (por. Raclaw, Trawkowska 2013; Stelter 2013; Włodarczyk 2017).

Do kategorii rodziców ryzyka należą także najmłodszy z nich – nastoletnie matki i ojcowie. Ze względu na różnice prawne, społeczno-psychologiczne i edukacyjne dzielące młodszych i starszych nastolatków (na niekorzyść tych pierwszych) z kategorii nastoletnich rodziców należy wyodrębnić osoby, które zostały matką czy ojcem przed ukończeniem 18. roku życia – niepełnoletnich rodziców. Niektórzy autorzy włączają do tej grupy dziewczęta, które zaszły w ciążę jako niepełnoletnie, a urodziły dzieci mając lat 18 (por. Skowrońska-Pućka 2016). W literaturze tematu spotykamy się też z określeniem przedwczesnego, czy zbyt młodego macierzyństwa/ojcostwa (por. Izdebski, Niemiec, Wąż 2011; Skowrońska-Pućka 2016). Funkcjonuje też pojęcie młodocianych rodziców, które to w zależności od autorów odnoszone jest do niepełnoletnich dziewcząt i chłopców lub całej grupy nastoletnich matek/ojców – do 19. roku życia włącznie (por. Królikowska 2011).

Ogółem od ponad 20 lat w Polsce zmniejsza się liczba nastoletnich ojców i jest to trend stały. W 2018 roku według danych GUS ojcami do 19. roku życia włącznie zostało 1359 osób (Rocznik Demograficzny 2019, tab. 61, s. 259). Również systematycznie od lat 90. spada liczba urodzeń wśród nastoletnich dziewcząt – z 30/1000 w 1990 r. do 10/1000 w 2018 r. (Rocznik Demograficzny 2019, tab. 70, s. 271). Szczegółowa analiza płodności poszczególnych kohort nastolatek z ostatniego 15-lecia pokazała jednak, że obniżenie współczynnika płodności do roku 2012 dotyczyło tylko najstarszych 18- i 19-letnich nastolatek¹. Natomiast natężenie płodności najmłodszych dziewcząt w pierwszej dekadzie XXI wieku nie tylko nie zmniejszało się, lecz nawet znacząco wzrosło (np. płodność 16-latek w okresie 2003–2009 wzrosła o 39,2%, por. Szukalski 2011, s. 15). Dopiero od 2012 roku obserwujemy w tej grupie nastolatek powolny trend spadkowy płodności. Spośród wszystkich dzieci urodzonych w 2018 w Polsce 2,4% miało matki nastolatki, co stanowiło liczbę 9224 noworodków, w tym 23% z nich – to dzieci niepełnoletnich matek (Rocznik Demograficzny 2019, tab. 58, s. 256).

Przedwczesne rodzicielstwo wydarzeniem niepunktualnym i krytycznym w życiu nastolatków

Przedwczesne rodzicielstwo stanowi wydarzenie niepunktualne w biografii doświadczających go osób, gdyż występuje za wcześnie w aspekcie spo-

---

¹ Analiza własna na podstawie danych z *Roczników Demograficznych* z lat 1999-2019.

łecznym i psychologicznym, a w przypadku najmłodszych nastolatków również biologicznym (Brzezińska 2003, s. 47–48; Zbierchowska, Stankiewicz 2014, s. 114–116). Zostanie rodzicem to zadanie, które przypada w naszej kulturze na fazę wczesnej dorosłości. Za okres optymalny dla prokreacji kobiet uważa się obecnie wiek 25–35 lat – ze względu na rozwój psychospołeczny, czyli kompetencje, zasoby i gotowość psychospołeczną do jego realizacji (Bakiera, Szczerbał 2018, s. 102–103). Ponadto od kilkunastu lat obserwujemy trend podwyższania się wieku kobiet rodzących pierwsze dziecko i wzrastanie zjawiska późnego macierzyństwa (por. Bakiera 2013; Leśnicka-Sawicka 2008; Szukalski 2017). Nastoletni, a tym bardziej niepełnoletni dziewczyna czy chłopak, w naszym społeczeństwie ze względu na swój wiek, niedojrzałość psychospołeczną nie są przygotowani do macierzyństwa/ojcostwa. Zostanie przedwcześnie matką i ojcem, mając samemu zaledwie kilkanaście lat, jest więc nie tylko wydarzeniem niepunktualnym w ich biografii w aspekcie indywidualnym, ale i w społecznym odbiorze, a przez to staje się doświadczeniem krytycznym w ich życiu (Skowrońska-Zbierchowska 2010, s. 39–47).

Ciąże nastolatków (przedwczesne ojcostwo nastoletnich chłopców) zwykle są doświadczeniem nieplanowanym, niespodziewanym, przez to silnie stresującym, początkowo nawet traumatycznym. Często wiąże się ono z doświadczeniem trudności, a nawet konfliktów w realizacji zadań i ról społecznych: uczennicy/uczni, córki/syna, dziewczyny/chłopaka w zestawieniu z nowymi rolami: matki/ojca, partnera/partnerki. Role te wypływają z nachodzących na siebie kryzysów: normatywnego kryzysu młodzieńczego – wymagającego kształtowania tożsamości, kształtowania systemu wartości, kontynuowania edukacji i wyboru drogi zawodowej i nienormatywnego kryzysu nastoletniej matki – wynikającego z zostania rodzicem, wymagającego realizacji ról i reorganizacji relacji w związku/małżeństwie (por. Bakiera, Szczerbał 2018, s. 106; Stankiewicz, Zbierchowska 2014).

W rezultacie, jak pokazują dotychczasowe badania, nastoletnie macierzyństwo/ojcostwo może generować w życiu doświadczających go osób negatywne zjawiska o charakterze edukacyjnym (przerwana lub odroczonego edukacja, niższy stopień wykształcenia niż planowany), psychologicznym (depresja, niższa samoocena i poczucie wartości) oraz społecznym (niski status społeczny, ubóstwo, rozpad związku, rozwód, macierzyństwo monoparentalne) (Bidzan 2007; Kempieńska 2005; Maymard 1997; Skowrońska-Zbierchowska 2010). Stąd też niezmiernie ważna jest eksploracja tego zjawiska, poznawanie doświadczeń nastoletnich matek i problematyki związanej ze wsparciem tej grupy rodziców.

Rodziny generacyjne niepełnoletnich matek i ojców i znaczenie ich zasobów

Wielu badaczy tego zjawiska pokazuje, że kluczową rolę w biografii nastoletnich matek i ojców odgrywa rodzina pochodzenia, co niewątpliwie wiąże się z istotą tej grupy społecznej – stanowienia przez rodzinę pierwotnego środowiska wychowawczego i rozwojowego dziecka. Po pierwsze w literaturze tematu rodzina generacyjna wskazywana jest jako podstawowe źródło wsparcia niepełnoletnich rodziców, choć zapewnia je w różnym stopniu i rodzajach (Izdebski, Wąż 2011b; s. 249–252; Ratajczak 2016a, s. 425–431; Skowrońska 2008, s. 210–211). Po drugie w dyskusjach nad przyczynami nastoletniego rodzicielstwa – obok braku realizacji socjalizacji seksualnej w rodzinie – wskazywane są również specyficzne cechy rodzin, które sprzyjają przedwczesnemu rodzicielstwu. Według wielu badaczy rodziny, w których dorastają niepełnoletnie matki i ojcowie częściej charakteryzują się niższym kapitałem społeczno-ekonomicznym, wczesnym wzorcem płodności, monoparentalnością czy doświadczaniem wielu problemów powodujących ich niewydolność wychowawczą i dysfunkcjonalność (m.in.: alkoholizm, przestępczość, przemoc) (Bdzan 2007; Kornas-Biela 2001; Skowrońska-Zbierchowska 2009; Wróblewska 1991). Zdaniem Mery Erdmans ogromne znaczenie ma też dysfunkcjonalność sąsiedztwa (np. środowisko ubogie i przestępcze), w którym mieszka rodzina generacyjna (Erdmans, Black 2015).

Dla nastoletnich rodziców rodzina pochodzenia stanowi podstawowe źródło wsparcia nieformalnego, dlatego należy ją traktować jako najważniejszy zasób dla tych młodych dziewcząt/chłopców i założonych przez nie rodzin. Zasoby dla człowieka stanowią bowiem wszelkie potencjały, które pomagają mu w zaspokajaniu podstawowych potrzeb, w osiągnięciu ważnych osobistych celów, ale również w przezwyciężaniu kryzysów (Kulesza 2017). Natomiast zasoby rodziny obejmują: możliwości pojedynczych osób w rodzinie, rodzinę jako system oraz najbliższe otoczenie rodziny (Kawula 2009). W literaturze tematu spotykamy także inne klasyfikacje zasobów rodziny (por. Ciczowska-Giedzun 2016; Kulesza 2017).

Marta Kulesza, odnosząc się do systemowego ujęcia rodziny, w książce *Rodzinne zasoby w pedagogice społecznej i praktyce psychopedagogicznej*, dzieli zasoby rodziny na dwa rodzaje – wewnętrzne i zewnętrzne, wyróżniając w nich podkategorie (Kulesza 2017, s. 31–32). Według tego podziału na wewnętrzne zasoby rodziny składają się: potencjały indywidualne jej członków, zasoby systemowe rodziny oraz zasoby ekonomiczne. Pierwsze z nich tworzą

cechy indywidualne, umiejętności wszystkich członków (rodziców i dzieci), takie jak: cechy charakteru, inteligencja, wykształcenie, optymizm, umiejętności prospołeczne, stan zdrowia, system wartości i wiele innych, które oddziałują na sposób realizacji zadań rodzicielskich, budowanie atmosfery rodzinnej i rozwiązywanie problemów, kryzysów. Drugą podkategorię – zasoby systemowe rodziny tworzy wszystko, co świadczy o jej tożsamości i funkcjonowaniu jako grupy: wspólny system wartości, więzi emocjonalne, tradycje i rytuały rodzinne, dobra komunikacja, zdolności adaptacyjne. Trzecią grupę wewnętrznych zasobów rodziny tworzą jej zasoby ekonomiczne: dochody wszystkich członków rodziny; dobra materialne, w tym przede wszystkim mieszkanie i jego wyposażenie.

Natomiast zasoby zewnętrzne – potencjały tkwiące poza rodziną w innych osobach i instytucjach – autorka dzieli na zasoby nieformalne i formalne. Te pierwsze będą więc tworzyć zarówno dziadkowie, inni członkowie rodziny, jak i przyjaciele, sąsiedzi, znajomi ze środowiska lokalnego czy dziś również szerzej ze środowiska *online* (członkowie grup tematycznych wsparcia, twórcy i uczestnicy bloggów itp.). Na drugi rodzaj zasobów zewnętrznych – formalnych – składają się wszystkie instytucje znajdujące się zwłaszcza w środowisku lokalnym rodziny, które są ukierunkowane na współdziałanie z rodziną i jej wspieranie: a więc przede wszystkim szkoła, poradnie pedagogiczno-psychologiczne, wszelkie instytucje opiekuńczo-edukacyjne, ale też przychodnie zdrowia, Policja, kuratorzy, czy pracownicy organizacji pozarządowych działający na rzecz rodzin, rodziców i dzieci. Szczególną grupę stanowią instytucje specjalnie powołane do wspierania rodzin w kryzysie i z problemami, przede wszystkim: ośrodki pomocy społecznej, poradnie rodzinne, domy samotnych matek, centra interwencji kryzysowej. Instytucje te szczególnie ukierunkowane są na wsparcie dorosłych z rodzin ryzyka, dla których z różnych przyczyn pełnienie funkcji rodzicielskich, zadań w rodzinie jest utrudnione (np. z powodu ubóstwa, bezrobocia, niepełnosprawności, przewlekłej choroby któregoś członka rodziny, niewydolności wychowawczej).

Odwołując się do tak rozumianych zasobów rodzin nastolatków, rodzinę generacyjną możemy rozpatrywać dwojako. Z jednej strony – w sytuacji zajścia w nieplanowaną ciążę – młodzi rodzice są członkami rodziny generacyjnej, wówczas znaczenia nabierają jej zasoby wewnętrzne (zarówno te ekonomiczne, jak i pozostałe). Z drugiej strony – wraz z zajściem w ciążę i narodzinami dziecka – mamy do czynienia z powstaniem nowej rodziny – z dwojgiem rodziców lub monoparentalnej. Z tej perspektywy możemy rozpatrywać rodzinę generacyjną jako zasób zewnętrzny, nieformalny nastoletniej matki czy ojca.

Metodologia badań

Uwzględniając opisane znaczenia rodziny generacyjnej dla nastoletnich matek i ojców wskazywane w literaturze tematu postanowiłam poznać dokładnie ich specyfikę i na tej podstawie wskazać kategorie rodzin generacyjnych nastoletnich matek i ojców, których wyróżnienie wzbogaciłoby wiedzę o tej grupie rodziców w kontekście udzielanego im wsparcia. Interesowały mnie: posiadane przez te rodziny zasoby, ich funkcjonowanie w fazie dzieciństwa badanych oraz zakres i rodzaje udzielonego wsparcia córce/synowi w sytuacji zostania przez nich przedwcześnie rodzicem. Szczegółowe problemy badawcze zawierały się w pytaniach: Jakimi cechami pod względem strukturalnym i funkcjonalnym charakteryzują się rodziny generacyjne nastoletnich matek i ojców? Jak funkcjonowały te rodziny w fazie dorastania w nich dziecka? Jakie relacje z rodzicami mieli badani? Jakiego wsparcia udzielają rodzice, inni członkowie rodziny niepełnoletnim córkom/synom w sytuacji ich przedwczesnego rodzicielstwa?

W ostatnich kilkunastu latach znacznie wzrosło zainteresowanie badaczy nauk społecznych omawianym zjawiskiem, co zaowocowało kolejnymi publikacjami, raportami z badań. Dostrzegając potencjał istniejącej literatury na postawione pytania badawcze postanowiłam odpowiedzieć bazując na dotychczas przeprowadzonych eksploracjach.

Do zebrania materiału badawczego użyłam metody *desk researche*, dokonując rzetelnego przeglądu literatury przedmiotu. W ten sposób wyodrębniłam opublikowane badania empiryczne z ostatniego dziesięciolecia, z których wnioski poddałam swoistej wtórnej analizie wyznaczonej przez problemy badawcze. Porównanie i synteza uzyskanych informacji pozwoliła na stworzenie teorii o zróżnicowaniu rodzin generacyjnych nastoletnich rodziców, którą przedstawiam w dalszej części artykułu. Paul D. Turner w realizacji jakościowej analizy wtórnej takie działanie – polegające na analizie i syntezie wyników różnych badań w celu rozwinięcia teorii – nazywa analizą łączoną (*aggregated analysis*), a całe podejście wykorzystujące tę strategię metaanalizą (Turner 1997 za Borowska-Beszta, Bartnikowska, Ćwirynkało 2017, s. 11–14). Wybrane i poddane analizie łączonej badania oraz kryteria ich doboru tak ważne również w analizach *post factum* (bez wtórnej analizy danych) przedstawiam poniżej.

Badania nad zjawiskiem nastoletniego macierzyństwa, ojcostwa w Polsce – charakterystyka analizowanej literatury

Zjawiskiem nastoletniego rodzicielstwa (głównie macierzyństwa) od lat 90. XX wieku zajmują się badacze nauk medycznych i społecznych. Wśród

tych ostatnich zwłaszcza (pedagogów i psychologów) zainteresowanie sytuacją najmłodszych rodziców stopniowo wzrasta.

Niemal wszystkie badania opublikowane w Polsce do końca pierwszej dekady XXI wieku dotyczące omawianej problematyki zrealizowane były w strategii ilościowej i koncentrowały się wyłącznie na nastoletnich matkach (Bidzan 2007; Kolbowski 1998; Radecka-Wróbel 1996; Więclawska 2005). Mając to na uwadze, we własnych badaniach opublikowanych w 2010 roku zastosowałam strategię jakościową, a ich przedmiotem uczyniłam doświadczenia małoletnich matek i ojców. Badania miały charakter retrospektywny i stanowiły pierwszą pogłębioną analizę jakościową macierzyństwa i ojcostwa niepełnoletnich osób w Polsce. W tej pracy badawczej rodzicielstwo początkowo niepełnoletnich dziewcząt i chłopców ukazane zostało jako krytyczne wydarzenie w ich życiu w perspektywie temporalnej w zakresie doświadczeń: rodzicielskich, szkolnych, w relacji z własnymi rodzicami, otoczeniem i w tworzeniu związku z drugim rodzicem. Badania zrealizowane na próbie 19 niepełnoletnich matek i 4 ojców z różnych województw polski (Skowrońska-Zbierchowska 2010). Od tamtej pory powstało kilka kolejnych interesujących monografii opartych w większości na badaniach jakościowych skoncentrowanych na doświadczeniach nastoletnich matek i/lub ojców (Bidzan 2013; Bunio-Mroczek 2015; Izdebski, Wąż 2011a, b; Ratajczak 2016a; Skowrońska-Pućka 2016).

To obszerne źródło wiedzy postanowiłam wykorzystać poszukując odpowiedzi na postawione problemy badawcze. Z opublikowanych dotychczas badań wybrałam te, które spełniały kryterium tej samej metodologii badań, przedmiotu badań, sposobu reprezentacji wniosków i zostały opublikowane w przeciągu ostatniego dziesięciolecia. W rezultacie było to pięć monografii autorstwa: Pauliny Bunio-Mroczek, Agnieszki Skowrońskiej-Pućki, Łukasza Ratajczaka, Zbigniewa Izdebskiego i Krzysztofa Węża oraz Alicji Skowrońskiej-Zbierchowskiej. Badania Agnieszki Skowrońskiej-Pućki i Pauliny Bunio-Mroczek koncentrowały się na niepełnoletnich rodzicach żyjących w wybranych – wynikających z założeń badawczych – środowiskach. Agnieszka Skowrońska-Pućka przeprowadziła badania biograficzne na grupie kobiet, które do 18. roku życia włącznie zostały matkami i jednocześnie w czasie badań były wychowankami domu dla samotnych matek, poszerzając dotychczasową wiedzę o funkcjonowaniu niepełnoletnich matek w tej instytucji opieki całodobowej (Skowrońska-Pućka 2016). Natomiast Paulina Bunio-Mroczek badała niepełnoletnich jak i nastoletnich rodziców zamieszkujących łódzkie enklawy biedy. Narracje badanych uzupełnione zostały o analizę wypowiedzi profesjonalistów mających kontakt z nastoletnimi rodzicami (Bunio-Mroczek 2015). Badania Pawła Ratajczaka w całości poświęcone zostały sytuacji i doświadczeniom tylko

niepełnoletnich ojców (40), którzy w trakcie badań mieli od 16 do 24 lat. Autor szczególnie odniósł się do ich przeżyć związanych z wiadomością o ciąży, porodzie i opiece nad małym dzieckiem, ich relacji z dziewczyną/matką dziecka oraz wsparciu jakie otrzymali ci młodzi ojcowie od rodziny (Ratajczak 2016). W książce pod red. Zbigniewa Izdebskiego, Tomasza Niemca i Krzysztofa Węża z 2011 roku zostały omówione rezultaty badań jakościowych przeprowadzonych przez CBOS w ramach kampanii $1 + 1 = 3$, na próbie złożonej z początkowo niepełnoletnich matek i ojców (po 30 osób). Izdebski i Wąż analizując wyniki tych badań, skoncentrowali się na prezentacji zachowań seksualnych respondentów z okresu przed zostaniem przedwcześnie rodzicem, ich doświadczeń związanych z ciążą, porodem i realizacją ról rodzicielskich (por. Izdebski, Wąż 2011a). Praca zawiera też analizę wywiadów ze „zbyt młodymi dziadkami” – rodzicami niepełnoletnich matek i ojców (Izdebski, Wąż 2011b).

W wymienionych powyżej badaniach rozmówcy stanowili próbki od kilkunastu do nawet kilkudziesięciu osób. W trakcie realizacji badań opowiadali oni o swoich doświadczeniach z perspektywy od kilku miesięcy do nawet kilkunastu lat. Zdecydowanie retrospektywny charakter miały badania: Skowrońskiej-Zbierchowskiej i części rozmówców Bunio-Mroczek oraz Krzysztofa Węża. Najmłodszy – w momencie realizacji badań – byli rozmówcy Ratajczaka i Skowrońskiej-Pućki. Badania zostały przeprowadzone metodą biograficzną lub narracyjną przy użyciu wywiadów pogłębionych, w jednym przypadku częściowo ustrukturyzowanych (Bunio-Mroczek 2015; Izdebski, Wąż 2011a, b; Ratajczak 2016a; Skowrońska-Pućka 2016; Skowrońska-Zbierchowska 2010).

Począwszy od książki Skowrońskiej-Zbierchowskiej w większości publikacji² doświadczenia nastoletnich rodziców przedstawiono w ujęciu temporalnym dzielonym na trzy etapy: okres przed zajściem w ciążę (aktywność seksualna nastolatków, edukacja, sytuacja rodzinna); okres związany z doświadczeniem ciąży, porodu (wkroczenie w rodzicielstwo i otrzymane wsparcie); czas dalszy – opisujący konsekwencje nastoletniego rodzicielstwa (rodzinne, ekonomiczne, edukacyjno-zawodowe).

W analizowanej literaturze badacze scharakteryzowali rodziny pochodzenia niepełnoletnich matek i ojców w perspektywie temporalnej: z dzieciństwa i czasu poprzedzającego zostanie przez nich rodzicami (sytuacja materialna rodziny, relacje badanego z członkami rodziny); okresu ciąży/narodzin

---

² Poza badaniami opisanym przez Zbigniewa Izdebskiego i Krzysztofa Węża, które nie zawierały doświadczeń w relacjach z rodzicami z okresu poprzedzającego zajście w ciążę i zostanie przedwcześnie rodzicem (Izdebski, Wąż 2011a).

dziecka (głównie zachowanie rodziców w konfrontacji z wiadomością o ciąży i okazane wsparcie); oraz pierwszych miesięcy i lat wypełniania roli rodzica.

Ten sam przedmiot badań, strategia jakościowa i sposób zbierania danych oraz reprezentacja wniosków dała możliwość porównywania wyników opisywanych badań dotyczących zjawiska niepełnoletniego rodzicielstwa i ich syntezy, skutkując wyróżnieniem kategorii rodzin niepełnoletnich matek.

Rodziny pochodzenia niepełnoletnich matek i ojców – funkcjonowanie, zasoby i wsparcie

Rodziny generacyjne niepełnoletnich rodziców opisywane w wybranych monografiach nie stanowią grupy jednorodnej: różni je struktura – pełne i monoparentalne, mało- i wielodzietne; status ekonomiczny³; i sposób funkcjonowania – funkcjonalne, dysfunkcjonalne / z wieloma problemami; relacje – satysfakcjonujące, oparte na zaufaniu / relacje utrudnione, zaburzone. Różnice dotyczyły też udzielanego wsparcia nastoletniemu dziecku w sytuacji przedwczesnej ciąży – sposobu udzielania wsparcia i jego znaczenia. Celowy dobór próby w dwóch analizowanych badaniach obejmował dodatkowo wybrane środowisko życia – łódzka enklawa biedy (Bunio-Mroczek 2015) lub doświadczenie przebywania z dzieckiem w placówce opiekuńczej (Skowrońska-Pućka 2016). W rezultacie respondenci z tych badań mieli zbliżony, choć niejednorodny, status społeczno-ekonomiczny.

Różna struktura, zasoby ekonomiczne i relacje między członkami rodziny kształtowały środowisko rodzinne badanych, stanowiły o ich zasobach i oddziaływały na możliwości udzielanego wsparcia przez rodzinę niepełnoletnim rodzicom.

Biorąc pod uwagę cechy rodzin generacyjnych stanowiące o ich zasobach: strukturę, status ekonomiczny, relacje łączące badanych z rodzicami oraz zakres i rodzaj wsparcia, które otrzymali⁴, wyróżniłam trzy specyficzne kategorie rodzin pochodzenia nastoletnich matek i ojców:

- rodziny wspierające w pełni (funkcjonalne);
- rodziny wspierające z kryzysem (funkcjonalne, jeszcze wydolne);

---

³ We wszystkich badaniach sytuacja ekonomiczna rodziny opisywana była na podstawie subiektywnej oceny respondentów.

⁴ Wnioski na ten temat przedstawione zostały w eksplorowanej literaturze w postaci opisu bogatych doświadczeń nastoletnich matek/ojców. W przypadku badań zrealizowanych przez CBOS na ten temat wypowiadali się również sami rodzice niepełnoletnich matek i ojców – zbyt młodzi dziadkowie (Izdebski, Wąż 2011b).

— rodziny (nie)wspierające z wieloma problemami (dysfunkcyjne).

W ich wyodrębnianiu i nazewnictwie uwzględniłam klasyczną już polską klasyfikację rodzin o różnym poziomie funkcjonowania wychowawczego Stanisława Kawuli (por. Kawula 2009, s. 179–183), kategorie rodzin funkcjonalnych i dysfunkcyjnych Józefy Brągiel (por. Brągiel 1996, s. 40) oraz obecne tendencje „w teorii i praktyce pracy socjalnej, zgodnie z którymi dąży się do podmiotowego traktowania klienta, nie stosowania etykiet oraz oddzielenie problemu od człowieka” (Krasiejko 2010, s. 11).

Rodziny wspierające w pełni – funkcjonalne

Pierwszą kategorię tworzyły rodziny pochodzenia nastoletnich rodziców o przeciętnej i dobrej sytuacji ekonomicznej w subiektywnym odczuciu badanych, w których jednocześnie nastolatki, ich zdaniem, mieli dobrą relację z obojgiem lub przynajmniej z jednym z rodziców (zazwyczaj matką)⁵; czuli się przez rodziców / rodzica kochani i rozumiani i mieli w nich wsparcie. Takie rodziny pochodzenia posiadali przede wszystkim badani Krzysztofa Węży a sporadycznie niepełnoletni ojcowie i matki z badań Ratajczaka, i Skowrońskiej-Zbierchowskiej.

Z mamą mogę o wszystkim rozmawiać, zawsze tak było, o chłopakach, o miłośniczkach też. Z tatą nie rozmawiam, to znaczy rzadko. On jest zajęty – albo w pracy, albo na działce [...]. Mam bardzo dobry kontakt z mamą [...]. Bo ja np. z mamą rozmawiam jak z przyjaciółką (Skowrońska-Zbierchowska 2010, s. 94).

W sytuacji ciąży córki lub ojcostwa syna rodzice z tych rodzin po pierwszym szoku i czasem nerwowych reakcjach otaczali swoje dziecko wsparciem zarówno ekonomicznym –instrumentalnym, jak i przynajmniej częściowo emocjonalnym (por. Ratajczak 2016a, s. 183–184; Izdebski, Niemiec, Wąż 2011, s. 200–252; Skowrońska-Zbierchowska 2010, s. 90–116). Młodzi dziadkowie dalej utrzymywali dorastające dziecko i jej / jego potomstwo. Najczęściej po porodzie młoda mama mieszkała ze swoimi rodzicami i korzystała ze wsparcia swoich rodziców w opiece nad dzieckiem, pomocy udzielali też rodzice chłopaka.

---

⁵ W badaniach Ratajczaka doświadczenia takie miało tylko 3 na 40 rozmówców w badaniach Alicji Skowrońskiej-Zbierchowskiej 4 z 24 osób. (Por. Ratajczak 2016; Skowrońska-Zbierchowska 2010).

Tak, potrzebowałem [wsparcia], gdyż zupełnie nie radziłem sobie z sytuacją. Moja mama dużo ze mną na ten temat rozmawiała i próbowała mi pomóc (Izdebski, Wąż 2011a, s. 201).

Wsparcie ekonomiczne rodziców niepełnoletnich ojców polegało na oficjalnym lub umownym partycypowaniu w kosztach utrzymania wnuka / wnuczki przy jednoczesnym dalszym zaspakajaniu potrzeb ekonomicznych syna, który zwykle jeszcze z nimi mieszkał. Taka pomoc mogła trwać aż do usamodzielnienia ekonomicznego / mieszkaniowego młodych rodziców, zawarcia przez nich małżeństwa, samodzielnego zamieszkania lub ukończenia edukacji. Wartość zasobów ekonomicznych rodziny w ten sposób przedstawił jeden z badanych przez Ratajczaka nastoletnich ojców:

Dzięki temu, że moi i jej rodzice byli dobrze sytuowani finansowo, nie musiałem pójść po gimnazjum do pracy, tylko do liceum, moja dziewczyna poszła o rok później do liceum, ale też nie musiała pracować (Ratajczak 2016, s. 187).

W rodzinach tych rodzice (częściej matki) wspierały własne nastoletnie dziecko w wypełnianiu czynności opiekuńczo-wychowawczych, wdrażając je do nich lub niemal całkowicie zastępując nastolatkę w nowych obowiązkach wynikających z tej roli. Młodzi dziadkowie aktywnie wspierający córkę / syna pełnili częściową opiekę nad niemowlakiem, lub organizowali ją (korzystając z opiekunki, żłobka), umożliwiając tym samym własnemu dziecku kontynuację nauki oraz stopniowo wdrażając je do obowiązków rodzicielskich.

Pomagamy na zmianę, to znaczy się zarówno ja i mąż, jak i tutaj rodzice partnera [...]. Harmonogram dnia jest tak rozłożony, że przecież dziadkowie z jednej i z drugiej strony jeszcze pracują, w związku z tym mamy grafik zrobiony, kto o której godzinie wraca, zajmuje się dzieckiem, tak że właściwie wszystko jest uporządkowane (Izdebski, Wąż [?????] s. 249–250).

Babcia, moja mama się opiekowała, ja mam jeszcze siostrę, tak jak mówiłam, i tak jak moja mama była w pracy, to pomógł mój tata albo moja siostra się nią [córką respondentki] opiekowała. Na takiej zasadzie, że cały czas tam miałam jakąś opiekę, było tyle osób w domu, że niepotrzebny nam był żłobek ani przedszkole (Bunio-Mroczek 2015, s. 112).

Takie wszechstronne lub chociaż wystarczające wsparcie przez członków rodziny ułatwiało młodym matkom i ojcom wkraczanie w rolę rodzicielską i łączenie jej z dotychczas pełnionymi – zwłaszcza rolą ucznia / uczennicy. Z drugiej strony odgrywało też znaczącą rolę w sytuacji doświadczania rozpadu związku młodej matki z ojcem dziecka i byciu jedynym rodzicem.

Rodziny wspierające z kryzysem (funkcjonalne, jeszcze wydolne)

Drugą kategorię rodzin wspierających z kryzysem tworzą rodziny pochodzenia nastoletnich matek / ojców, które z różnych przyczyn mają ograniczone zasoby, co utrudnia ich funkcjonowanie, a w sytuacji przedwczesnego rodzicielstwa córki / syna udzielanie mu pełnego wsparcia. Z takich rodzin pochodzili nastoletni rodzice z czterech analizowanych badań (por. Bunio-Mroczek 2015; Ratajczak 2016a; Skowrońska-Pućka 2016; Skowrońska-Zbierchowska 2010). Były to rodziny o różnej strukturze (pełne, monoparentalne, mało- i wielodzietne), o dobrych lub niskich warunkach ekonomicznych (w tym rodziny ubogie lub będące na granicy ubóstwa). Specyficzne cechy tych rodzin stanowiły: stale lub czasowo zaburzone relacje dziecka przynajmniej z jednym z rodziców (zdecydowanie częściej z ojcem) i doświadczanie różnych zdarzeń krytycznych odbijających się na funkcjonowaniu całej rodziny. Jednym z częstszych problemów było ubożenie rodziny na skutek zbyt małych zarobków rodziców / rodzica, utraty pracy czy choroby rodzica. Tak o zubożeniu rodziny, prowadzącym do kryzysu w rodzinie opowiadały badane nastoletnie matki Bunio-Mroczek i Skowrońskiej-Pućki.

Jak żeśmy mieszkali w blokach, mama nigdy nie dawała rady zapłacić z ojcem komornego, bo było za duże, jak to w blokach, bo w blokach są drogie mieszkania, i żeśmy się przeprowadzili na P. [nazwa ulicy w najstarszej części Śródmieścia], bo tam był większy metraż i stare budownictwo przede wszystkim. I tam się wszystko zmieniło. No właśnie ojciec miał ten wypadek wtedy. Mama zaczęła częściej pić, ojciec zaczął się później ukrywać, no i dzieciaki pozabierali (Bunio-Mroczek 2015, s. 164).

Finansowo było dobrze, dopóki się nie przeprowadziliśmy [...]. Wtedy urodził się Piotr – starszy. Było jeszcze w miarę ok. Później przez chłanie matka straciła pracę, ojciec stracił pracę. Miałam wtedy sześć lat i sytuacja zaczęła się pogarszać, zaczęli więcej pić, później się urodził Paweł, którego jednakowoż można powiedzieć, że wychowałam [...]. Jak byli trzeźwi – fakt, powiedzmy w miesiącu był tydzień, półtora, maks dwa, że byli trzeźwi – ano to wtedy było w miarę OK. [...] A tak to ja musiałam o wszystko zadbać, odprowadzić, odebrać ze szkoły, pomyśleć, by było co zjeść (Skowrońska-Pućka 2016, s. 143).

Oprócz pogorszenia sytuacji ekonomicznej rodziny, przyczyny kryzysów rodziny stanowiły też sytuacje losowe: śmierć rodzica, rozwód, rozwijające się nałogi rodzica czy nawet pojawienie się kolejnego dziecka w rodzinie (Bunio-Mroczek 2015, s. 100; Skowrońska-Zbierchowska 2010).

Wydarzyło się bardzo dużo w ciągu dwóch lat, no bardzo dużo [...]. Moi rodzice się rozwiedli, ojciec wyprowadził się, wprowadził się mój wujek, moja mama zaszła w ciążę [...]. To był szok, to było nie do przewidzenia i ciężko mi było, ale ojciec dużo mi pomógł, dużo ze mną rozmawiał i dzięki niemu to jakoś ta sytuacja była do zniesienia. Bo my zostaliśmy tu z mamą, on się wyprowadził... i nie było za ciekawie [...]. Wtedy już chodziłam z [tu imię chłopaka] od roku, częściej razem spędzaliśmy czas, miałam w nim wsparcie (Skowrońska-Zbierchowska 2010, s. 91).

Mowa tu o rodzinach, w których wystąpiły zdarzenia krytyczne powodujące czasową dezorganizację rodziny, utrudniające należyte wypełnianie przez rodziców funkcji ekonomicznej i / lub opiekuńczo-wychowawczej. Czasowe pogorszenie się funkcjonowania rodziny (w tym pauperyzacja) zbiegło się z wkraczaniem w problemy adolescencji przez córkę / syna, którzy wchodząc w związki intymne i podejmując ryzykowne zachowania doprowadzali do nieplanowanej ciąży.

W rodzinach wspierających z problemem czasowym niepełnoletnia córka w ciąży czy syn, który został przedwcześnie ojcem, zwykle otrzymywali wsparcie od rodziców lecz niepełne i w różnych kombinacjach. W części skategoryzowanych tu rodzin rodzice wspierali swoje nastoletnie dzieci materialnie i instrumentalnie (dalej je utrzymując, z czasem pokrywając część wydatków przeznaczonych na niemowlę), ale jednocześnie okazywali przez dłuższy czas brak akceptacji zaistniałej sytuacji – wypominali popełniane błędy. Przy okazji różnych sytuacji, sprzeczek krytykowali postępowanie córki – okazywali dezaprobatę, żal. Czasami początkowy brak akceptacji w przypadku rodziców chłopaka objawiał się w zniechęcaniu go do pełnienia nowej roli ojca, kontynuacji związku z dziewczyną, u rodziców nastolatki zaś rozważaniem aborcji lub oddania dziecka do adopcji.

Brak wsparcia emocjonalnego, nieakceptacja ciąży czy nowej sytuacji syna / córki przez długi czas przejawiane przez rodziców sprzyjały w przypadku dziewcząt szybkiemu wyprowadzeniu się z domu, zamieszkaniu razem z ojcem dziecka / chłopakiem. Tak wspomina to jedna z badanych kobiet, której matka pomagała w opiece nad dzieckiem, jednocześnie okazując brak wsparcia emocjonalnego.

Wiem, że mi pomagała [matka], no bo gdyby nie mama, to bym w ogóle nie mogła zrobić nic, prawda. [Mieszkała z matką, która pomagała jej w opiece nad dzieckiem]. Ale to, jak ona mi psychikę zniszczyła takimi swoimi gadaninami, to ona sobie tego w głowie nie mieściła. Tylko ona była poszkodowana, bo to ona miała 33 lata, jak ja ją babcią zrobiłam [...]. Jakbyśmy się tu spotkali, to ona by

była, czego to ona z siebie nie dała, ale tak naprawdę to gdyby ona bardzo dużo z siebie dała, to ja bym tak szybko z domu się nie wyprowadziła (Skowrońska-Zbierchowska 2010, s. 113).

W innych przypadkach wsparcie rodziców ograniczało się do zapewnienia środków ekonomicznych – mieszkaniowych bez bezpośredniej pomocy w opiece nad dzieckiem i tym bardziej udzielania wsparcia emocjonalnego. Tak o zachowaniu rodziców – którzy zabezpieczyli materialnie córkę, lecz nie wspierali jej emocjonalnie – opowiadał nastoletni ojciec w badaniach opisanych przez Węża i Izdebskiego.

Jak dziecko się urodziło, to rodzice wyjechali sobie na wakacje na trzy tygodnie do Łeby. Zostawili szesnastoletnią młodą matkę samą [...]. Ja pojechałem do Norwegii zarabiać pieniądze [...] i w tym najtrudniejszym okresie pomagała jej fizycznie i psychicznie [babcią] (Izdebski, Wąż 2011a, s. 201–202).

W innych przypadkach przeciwnie, młoda matka czy ojciec otrzymali tak ważne dla nich wsparcie emocjonalne od rodziców, ale niskie dochody utrudniały zaspokojenie potrzeb ekonomicznych. Również nadmiar obowiązków – łączenie pracy zawodowej z wychowywaniem młodszego rodzeństwa uniemożliwiały matkom nastolatków udzielenie w zadowalającym stopniu wsparcia instrumentalnego dziecku. W rezultacie, zwłaszcza niepełnoletnie matki doświadczały większych trudności z godzeniem funkcji opiekuńczej z rolą ucznia, co skutkowało przerwaniem edukacji, odroczeniem jej w czasie lub generowało inne problemy.

Rodziny (nie)wspierające z wieloma problemami (dysfunkcjonalne)

Ostatnia z wyróżnionych kategorii rodzin generacyjnych tzw. „(nie)wspierających z wieloma problemami” dotyczy większości badanych nastoletnich matek i ojców Pauliny Buni-Mroczek mieszkających w enklawach łódzkiej biedy, prawie wszystkie nastoletnie matki Skowrońskiej-Pućki oraz pojedyncze osoby z badań Zbierchowskiej i Ratajczaka.

Były to częściej rodziny wielodzietne i monoparentalne matek, powstałe z różnych przyczyn: wczesnego rozpadu związku nieformalnego lub jego braku, śmierci ojca, pobytu w więzieniu. Charakteryzowały się najczęściej niskim statusem społeczno-ekonomicznym i ubóstwem oraz doświadczaniem przez dłuższy czas poważnych – zaburzających funkcjonowanie rodziny – problemów, m.in.: alkoholizmu rodzica / rodziców, przemocy fizycznej lub psychicznej, długotrwałego ubóstwa, przestępczości. Więzi badanych

z rodzicami / rodzicem były trwale zaburzone na długo przed zajściem w ciążę / zostaniem ojcem.

To rodziny, w których dorastające dzieci często doświadczały braku bezpieczeństwa, zaniedbań, były świadkami bijatyk i ofiarami przemocy, nierzadko zdane same na siebie, pełniące rolę rodzica wobec młodszego rodzeństwa.

Mój ojciec, zanim zmarł, był alkoholikiem, pił, bił, poniżał!!! Byłem takim workiem treningowym – miałem naprawdę trudne dzieciństwo!! (Ratajczak 2016a, s. 135).

Tata krzyczał, rodzice się kłócili, chodziłam zapłakana do cioci. Czasami po trzy dni mnie w domu nie było, ale wiedzieli, że jestem u cioci. Tata pił, oboje się szarpali, tata rzucał laczkami, bił. Dziadek i sąsiedzi wzywali policję, bo hałas był. Tata czasami używał przemocy wobec nas... to wiadomo, ... tak to było za tamtych czasów (Skowrońska-Pućka 2016).

Z powodu dysfunkcyjności niektórych rodzin pochodzenia tej kategorii (niewydolności wychowawczej, pobytu w więzieniu, alkoholizmu) jak i deprawacji dziecka jeszcze przed zajściem w ciążę, badane kobiety wychowywały się w: domach dziecka lub placówkach resocjalizacyjnych dla nieletnich.

W sytuacji zajścia w ciążę / zostania ojcem w części tych rodzin badani otrzymywali niewielkie, często niesystematyczne wsparcie np. ekonomiczne – w postaci pozwolenia córce na dalsze mieszkanie w domu, niesystematyczne wspieranie przy opiece nad dzieckiem, częściowe zaspokojenie potrzeb materialnych, czy okolicznościowe wsparcie emocjonalne w postaci odwiedzin w szpitalu po porodzie, niesystematyczną pomoc w opiece nad dzieckiem. Niektóre nastoletnie matki, wychowujące się w instytucjach – poza rodziną, po urodzeniu dziecka nawiązywały na nowo relacje z własną matką / ojcem. Czasem to schorowany uzależniony rodzic – matka – mieszkała u córki – częściowo jej pomagając w opiece, ale i sama wymagając pomocy:

Obecnie mieszka u mnie mama. Tak się do mnie przeprowadziła, żeby mi trochę pomóc, ale... bez pomocy. No tylko tyle, że siedzi z dziećmi. Pracuję ja... jak pracuję. A jak nie pracuję, to już nie pracuję. Załatwiam pieniądze ja. Kupuję ja. I na całe życie ja [...]. Przyjdzie, morda obita – za przeproszeniem – gdzieś tam po izbach wytrzeźwień, nie pije miesiąc najdłużej. Później nie wytrzymuje i znowu idzie, i tak w kółko (Bunio-Morczek 2015, s. 111).

W analizowanych badaniach byli też niepełnoletni rodzice pochodzący z rodzin z wieloma problemami, którzy mimo młodego wieku nie otrzymali w ogóle wsparcia od własnych rodziców, a nawet utrudniano im funkcjono-

wanie w nowych rolach. Tak było w przypadku niepełnoletniego ojca z badań Skowrońskiej-Zbierchowskiej:

Matka najpierw mówiła, że to nie moje, a potem; że sobie nie poradzę [...]. Była negatywnie cały czas nastawiona do mojego dziecka [...]. Moja matka się uparła, żeby mnie zamknąć [w poprawczaku]. Wymyśliła taką teorię, że jak mnie zamkną to nie będę z Dorotą [dziewczyną – matką dziecka].

Ostatecznie 17-letni chłopak przy wsparciu kuratorki wyjechał do innego miasta z rok starszą matką dziecka. Od własnej matki nie uzyskał żadnej pomocy (Skowrońska-Zbierchowska 2010, s. 113).

Nastoletni matki i ojcowie nie otrzymawszy wsparcia od rodziców, szukali pomocy u innych bliskich osób (pełnoletniego rodzica dziecka lub jego rodziny; czasem rodzeństwa, dalszych krewnych, a w ostateczności w instytucjach pomocowych dla samotnych matek – por. Bunio-Mroczek 2015; Skowrońska-Zbierchowska 2010). Niektóre dziewczęta trafiały do tych placówek w trakcie ciąży na skutek interwencji pomocy społecznej – właśnie z powodu zaniedbań rodziców, zagrożenia ich macierzyństwa (por. Skowrońska-Pućka 2016). Wsparcia nie otrzymywali również ci badani ojcowie i matki, którzy nie mieli już kontaktu z rodzicami w okresie dzieciństwa i adolescencji, między innymi wychowankowie domów dziecka.

Teraz ojczym już w sumie nie żyje, z mamą nie utrzymuję kontaktu. Mama jest z kolejnym facetem, któremu przeszkadzają dzieci i [woli] raczej, żebyśmy nie przychodzili (Bunio-Mroczek 2015, s. 110).

Jak można się domyślać, brak wsparcia od rodziny znacząco utrudniał wkraczanie w role rodzicielskie i wypełnianie obowiązków, a co za tym idzie satysfakcjonującą realizację nowych ról.

Zakończenie – w stronę zasobów zewnętrznych

Charakterystyka przedstawionych kategorii rodzin pochodzenia nastoletnich matek i ojców skoncentrowana została na wybranych, opisywanych w analizowanej literaturze, zasobach oraz wsparciu okazanym dzieciom w sytuacji przedwczesnego zostania rodzicem. Przeprowadzona analiza pokazała, że nastoletnimi rodzicami zostaje młodzież wywodzącą się z różnorodnych rodzin. Dokonując ich uogólnienia, wskazano trzy specyficzne ich kategorie. W każdej z nich rodzice, czy inne osoby z rodziny, okazują wsparcie swojemu nastoletniemu dziecku, choć w różnym zakresie i rodzajach, i z różnym

skutkiem. Zgodnie z założeniami teorii Stanisława Kawuli o spirali życzliwości i zasadą subsydiarności (Kawula 1997), właściwe jest korzystanie w pierwszej kolejności ze wsparcia nieformalnego od najbliższych osób – rodziców i innych członków rodziny. Jak jednak pokazano, część rodzin pochodzenia posiadała zbyt małe zasoby i możliwości, aby ich wsparcie było dostateczne. W ich sytuacji wydaje się potrzebne otoczenie tych rodzin szerszym wsparciem społecznym. Szczegółowa wiedza o specyfice funkcjonowania tych rodzin umożliwia dostrzeżenie różnych ich potrzeb i dostosowania bardziej adekwatnego (pod względem rodzaju i intensywności) wsparcia formalnego skierowanego do nastoletnich matek i ojców.

Rodzinom funkcjonalnym i wspierającym córkę / syna przydatne i prawdopodobnie wystarczające okazać mogłoby się wsparcie emocjonalne czy informacyjne udzielone przez środowisko szkolne, z którym na co dzień mają kontakt rodzice nastolatki i ona sama. Natomiast w przypadku niepełnoletnich matek i ojców wywodzących się z rodzin wyróżnionych w kategorii drugiej i trzeciej, niezbędne wydaje się uruchomienie szerszych zasobów zewnętrznych w środowisku. Zwykle tworzą je pracownicy instytucji pomocowych (pracownicy socjalni, asystenci rodzin), instytucji opiekuńczych, a także stowarzyszeń i fundacji ukierunkowanych na wspieranie macierzyństwa, ojcostwa, dzieci i młodzieży. W analizowanych badaniach ze wsparcia instytucji pomocy społecznej korzystała tylko część badanych matek i ich rodzin, głównie ci wywodzący się z rodzin ubogich lub dysfunkcyjnych, a więc stanowiących w większości kategorię rodzin „niewspierających z wieloma problemami”. Część z nich, będąc wychowankami domów dziecka lub domów samotnych matek, otrzymała w najtrudniejszym dla siebie okresie doświadczenia zdarzenia krytycznego, zróżnicowaną pomoc. Problem w ich przypadku – jak zauważa Skowrońska-Pućka – stanowi usamodzielnienie się w trakcie wchodzenia w dorosłość. Wiele pełnoletnich już młodych matek, wychowanek tych instytucji, z braku możliwości lub nieumiejętności skorzystania z nich, wraca do dysfunkcyjnego środowiska rodzinnego. Zjawisko to stanowi szerszy, trudny do rozwiązania problem opieki instytucjonalnej.

Analiza wsparcia zewnętrznego pozarodzinnego szczególnie ważna wydaje się też w sytuacji dziewcząt wychowujących się w *rodzinach wspierających w kryzysie*, które mogą przez dłuższy czas pozostawać poza zasięgiem pomocy społecznej. W podobnej sytuacji, jak wskazują badania Ratajczaka, znajdują się też właściwie wszyscy niepełnoletni ojcowie i ich rodziny. W związku z tym nasuwają się dodatkowe pytania: W jakim zakresie niepełnoletni matki i ojcowie korzystają ze wsparcia zewnętrznego? Jakie wsparcie jest dla nich dostępne? Szczegółowe odpowiedzi te pytania wymagają jednak oddzielnych analiz i badań.

Ponadto należy zaznaczyć, że przedstawiona typologia jest ugruntowana, choć w obszernych (w sumie około 200 biografii), to jednak jakościowych danych. Stąd wskazane byłoby sprawdzenie jej na reprezentatywnej próbie, co umożliwiłoby też ukazanie rozmiarów występowania poszczególnych kategorii rodzin pochodzenia.

Scharakteryzowana specyfika funkcjonowania rodzin generacyjnych nastoletnich matek i ojców uzmysławia po raz kolejny, jak ważną rolę stanowią działania profilaktyczne prowadzone wśród rodzin ryzyka, rodzin z wieloma problemami, zwłaszcza jeśli to w nich znajdują się omawiane dzieci i młodzież.

Bibliografia

- Bakiera L., Szczerbal J., (2018), *Doświadczenia nastoletniego macierzyństwa a wybrane aspekty funkcjonowania dorosłych kobiet*, „Polskie Forum Psychologiczne”, t. 23, 1, 102–121.
- Bakiera L., (2013), *Zaangażowane rodzicielstwo a autokreacyjny aspekt rozwoju dorosłych*, Difin, Warszawa.
- Beck U., (2002), *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej rzeczywistości*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Bidzan M., (2007), *Nastoletnie matki. Psychologiczne aspekty ciąży, porodu i pólgu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Brańiel J., (1996), *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*, Wydawnictwo UO, Opole.
- Brańiel J., Górnicka B. (red.) (2012), *Rodzicielstwo w kontekście współczesnych przemian społecznych*, Wydawnictwo UO, Opole.
- Brańiel J., Górnicka B. (red.) (2017), *Rodzicielstwo w różnych fazach rozwoju rodziny*, Wydawnictwo UO, Opole.
- Brzezińska A., (2003), *Wydarzenia punktualne i niepunktualne w okresie dzieciństwa i dorastania*, „Remedium”, 12(130), 47–48.
- Ciczkowska-Giedzun M., Dymowska M., (2016), *Wykorzystanie zasobów rodzinnych w różnych modelach pracy z rodziną*, [w:] *Zasoby rodziny. Wychowanie, poradnictwo, praca socjalna*, (red.) E. Czerka-Fortuna, A. Zbierchowska, K. Kmita-Zaniewska K., Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk.
- Erdmans M.P., Black T., (2015), *On becoming a teen mom, Life before pregnancy*, University of California Press, Oakland California.
- Izdebski Z., Niemiec T., Wąż K., (2011), *(Zbyt) młodzi rodzice*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa.
- Izdebski Z., Wąż K., (2011a), *Obraz (przed) wczesnego rodzicielstwa*, [w:] Z. Izdebski, T. Niemiec, K. Wąż, *(Zbyt) młodzi rodzice*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa, s. 163–225.
- Izdebski Z., Wąż K. (2011b), *(Zbyt) młodzi dziadkowie*, [w:] Z. Izdebski, T. Niemiec, K. Wąż, *(Zbyt) młodzi rodzice*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa, ss. 226–271.
- Kawula S., (1997), *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza*, [w:] S. Kawula, J. Brańiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kawula S., (2005), *Kształty rodziny współczesnej. Szkice famililogiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kawula S., (2009), *Pedagogiczna typologizacja rodzin*, [w:] J. Brańiel, S. Kawula, A. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.

- Kempińska U., (2005), *Małżeństwa młodocianych. Przyczyny i konsekwencje*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek.
- Kolbowski J., (1998), *Nieletnie matki w Polsce*, „Problemy Rodziny”, 4, s. 27–31.
- Kornas-Biela D. (red.), (2001), *Małoletni ojcowie. Problem i wyzwanie*, [w:] *Oblicza ojcostwa*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Krasiejko I., (2010), *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście Skoncentrowane na Rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice.
- Królikowska S., (2011), *Sytuacja społeczna młodocianych matek*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, 21, 79–101.
- Kulesza M., (2015), *Rodzinne zasoby w pedagogice społecznej i praktyce psychologicznej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Leśnicka-Sawicka M., (2008), *Późne macierzyństwo. Studium socjomedyczne*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków.
- Liberska H., Malina A. (red.), (2011), *Wybrane problemy współczesnych małżeństw i rodzin*, Difin, Warszawa.
- Maynard R.A., (1997), *Kids having kids. Economic costs and social consequences of teen pregnancy*, Urban Institute Press, Washington.
- Opozda D. (red.), (2007), *Rodzicielstwo. Wybrane zagadnienia kontekstów edukacyjnych*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
- Raław M., Trawkowska D., (2013), *Samotne rodzicielstwo: między diagnozą a działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa.
- Radecka-Wróbel D., (1996), *Nieletnie matki – diagnoza zjawiska*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne”, 4, s. 138–144.
- Ratajczak Ł.P., (2016a), *Ojcostwo w doświadczeniach niepełnoletnich chłopców*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Ratajczak Ł.P. (2016b), *Zasoby niepełnoletnich ojców w zmaganiu się przez nich z trudnościami przedwczesnego rodzicielstwa*, [w:] *Zasoby rodziny. Wychowanie, poradnictwo, praca socjalna*, (red.) E. Czerka-Fortuna, A. Zbierchowska, K. Kmita-Zaniewska, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk.
- Sikorska M., (2009), *Nowa matka, nowy ojciec, nowe dziecko, o nowym układzie sił w rodzinie*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Skowrońska A., (2008), *Rozwijanie sieci wsparcia społecznego właściwą odpowiedzią na problemy nastoletnich rodziców*, „Przegląd Pedagogiczny”, 2, s. 97–106.
- Skowrońska-Zbierchowska A., (2010), *Doświadczenia małoletnich rodziców. Aspekty socjopedagogiczne*, Wydawnictwo UG, Gdańsk.
- Skowrońska-Zbierchowska A., (2009), *Przyczyny wczesnego rodzicielstwa niepełnoletnich dziewcząt i chłopców*, [w:] *Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia, Zagrożenia i wyzwania*, (red.) M. Plopa, t. 3, Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej, Elbląg.
- Skowrońska-Pućka A., (2016), *Przedwczesne macierzyństwo perspektywa biograficzna. Diagnoza pomoc i wsparcie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Stankiewicz K., Zbierchowska A., (2014), *Dwa przypadki wydarzeń niepunktualnych w życiu kobiety – przedwczesne rozpoczęcie i zakończenie macierzyństwa. Analiza teoretyczna*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, 15, s. 111–122.
- Stelter Ż., (2013), *Pełnienie ról rodzicielskich wobec dziecka niepełnosprawnego intelektualnie*, Difin, Warszawa.
- Szukalski P., (2011), *Nastoletnie macierzyństwo we współczesnej Polsce*, „Polityka Społeczna”, 1, s. 14–18.

- Szukalski P., (2017), *Późne macierzyństwo – nowe zjawisko demograficzne w Polsce?*, „Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny”, 2, s. 1–6.
- Szlendak T., (2010), *Socjologia rodziny*, PWN, Warszawa.
- Turner P.D., (1997), *Secondary Analysis of Qualitative Data*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association (Chicago, IL, March 24–28, 1997).
- Tyszka Z., (2002), *Rodzina we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Włodarczyk E. (red.) (2017), *W trosce o macierzyństwo*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Więclawska A., (2005), *Nieletnie dziewczęta samotnie wychowujące dzieci a ich przygotowanie do radzenia sobie z ograniczeniami losu. Diagnoza stanu kompetencji*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Wróblewska W., (1991), *Nastoletnie matki w Polsce –studium demograficzne na podstawie badania. Ankieta młodych matek z 1988 r.*, Oficyna Wydawnicza SGGGH, Warszawa.
- Zbierchowska A., (2013), *Małoletnie matki niedostrzeganymi klientkami pomocy społecznej, Na podstawie badań pracowników MOPS-u w Elblągu*, [w:] *Kobiety w pracy socjalnej*, (red.) A. Michalska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

Źródła internetowe

- Borowska-Beszta B., Bartnikowska U., Ćwirynka K., (2017), *Analiza wtórna jakościowych danych zastanych: Przegląd założeń teoretycznych i aplikacji metodologicznych*, „Jakościowe Badania Pedagogiczne”, t. 2, 1, 5–24; <https://wnus.edu.pl/jbp/pl/issue/499/article/8203/> (dostęp: 3.02.2020).
- Bunio-Mroczek P., (2015), *Nastoletnie rodzicielstwo w łódzkich enklawach biedy*, niepublikowana rozprawa doktorska. Uniwersytet Łódzki. [dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/12501/Bunio-Mroczek%20Paulina%20praca%20doktorska.pdf?sequence=1&isAllowed=y_\(dostęp: 15.02.2018\).](https://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/12501/Bunio-Mroczek%20Paulina%20praca%20doktorska.pdf?sequence=1&isAllowed=y_(dostęp: 15.02.2018).)
- Rocznik Demograficzny* (2019). Warszawa: GUS. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2019,3,13.html> (dostęp: 10.01.2020).